

Fodor Pál

A köztársasági eszme Törökországban és Magyarországon*

Az Oszmán Birodalom és Magyarország dinasztikus államokként vagy monarchiákként léptek be az első világháborúba, szövetségesként harcoltak,¹ majd a háború végén nemcsak területük és lakosságuk nagy részét veszítették el, hanem rövid időn belül államformát is váltottak. Közismert, hogy Törökországban 1923. október 29-én a Nagy Nemzetgyűlés határozatával kikiáltották a köztársaságot, és azóta – amint azt a jelenlegi török alkotmány is kimondja – a köztársaság Törökország „örök”, megváltoztathatatlan és magas erkölcsi értékekkel bíró államformája. Törökországban a köztársaság a demokrácia, a jogállamiság, a nemzeti szuverenitás, valamint a török nemzet és haza örökkévalóságának első számú biztosítékává vált. Ezzel szemben Magyarország, amely a köztársaságot Törökországnál korábban, 1918. november 16-án alapította meg, nem sokkal később hátat fordított a köztársaság elvének, és bár a második világháború vége óta az államforma ismét köztársaság (a kommunista korszakban népköztársaság), az ebben az időszakban élő magyarok nem tulajdonítottak nagy erkölcsi értéket ennek az államformának, és nem teremtettek olyan szoros kapcsolatot demokrácia és köztársaság között, mint Törökország. Az alábbiakban megpróbálom röviden megvilágítani a két ország hozzáállása közötti különbség okait.

A törökországi köztársaság és a törökként való létezés ilyen mértékű összefonódása mögött – mint az általánosan ismert – Musztafa Kemál Atatürk áll, aki győzelemre vezette a függetlenségi háborút. Atatürk rendkívül tudatos politikával, lépésről lépésre, a körülményekhez alkalmazkodva ültette át gyakorlatba a köztársaság eszményét, amelyet olyan 19. századi, nagy hazafiak és gondolkodók ismertettek meg az oszmán-török társadalommal, mint például Námik Kemál (1840–1888). E lépések közül a legfontosabbak a következők voltak:²

<https://doi.org/10.24391/KELETKUT.2023.2.163>

* Jelen eszme-futtatás a 2023. május 10-én, a Török Köztársaság Kulturális és Turisztikai Minisztériuma és a Török Együttműködési és Koordinációs Ügynökség (TİKA) által „A Török Köztársaság 100. évfordulója: Az Atatürk-korszak” címmel rendezett konferencián tartott előadás magyar nyelvű, néhány jegyzettel kiegészített változata.

¹ Ennek egyes epizódjairól ld. İsmail Tosun Saral–Emre Saral, *Çanakkale ve Sina-Filistin cepheleri'nde Avusturya-Macaristan ordusu topçu batalyalari*. (Türk–Macar Dostluk Derneği yayını, 9.) Ankara, 2012.

² A Török Köztársaság megszületéséhez vezető út fő állomásait és azok dátumait, valamint az Atatürktől származó néhány idézetet ld. Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi kronolojisi, 1918–1938*. (Türk Tarih Kurumu yayınları, XVI/49.) Ankara, 1983, passim.

1) A monarchia egyedüli utódjának tekintett Nagy Nemzetgyűlés létrehozása és megnyitása (1920. április 23.);

2) A *Teşkilat-i Esasiye Kanunun*nak nevezett első alkotmány Nagy Nemzetgyűlés általi elfogadása, amely lehetővé tette, hogy a nemzeti mozgalom köztársaságként működjék a birodalom keretein belül (1921. január 21.);

3) A szultánság és a kalifátus szétválasztása és a szultánság megszüntetése (1922. november 1.);

4) A hazaárulásról 1920. április 29-én hozott törvény első cikkelyének módosítása és annak biztosítása, hogy a politikai legitimitás a szultánságról a Török Nagy Nemzetgyűlésre szálljon (1923. április 15.);

5) A köztársaság kikiáltása (1923. október 29.);

6) A kalifátus eltörlése és az Oszmán-dinasztia tagjainak kiutasítása (1924. március 3–4.); és végül

7) A köztársasági alkotmány elfogadása (1924. április 20.), amely néhány módosítással 1960. május 27-ig maradt hatályban.

E módosítások közül a legfontosabbak az 1928. április 10-i törvények, amelyek rögzítették a vallás és az állam szétválasztását, valamint az 1937. február 5-i törvények, amelyek Atatürk hat alapelvét („hat nyíl”) emelték be az alkotmányba. Az 1982-ben elfogadott, a 2000-es években egyes cikkelyeiben módosított és 2017-ben véglegesített új alkotmány hű marad ehhez a köztársasági hagyományhoz, és kimondja: „A Török Köztársaság demokratikus, világi és szociális jogállam, amely a társadalmi béke, a nemzeti szolidaritás és az igazságosság szellemében tiszteletben tartja az emberi jogokat, hűséges Atatürk nacionalizmusához és a bevezetőben meghatározott alapelveken alapul.” (Első rész, 2. cikkely).³

Magyarországon a köztársasági eszme jóval régebbre nyúlik vissza. Az első magyar politikai mozgalom, amely a köztársaságot programjába foglalta, a 18. század utolsó éveiben jött létre (ez volt az úgynevezett magyar jakobinus mozgalom). Az efféle eszmék azonban nem tudtak gyökeret verni Magyarországon, mert a monarchia elve és hagyománya, amely a magyar államot megalapító Szent István királyon és a neki (tévesen) tulajdonított Szent Koronán alapult, mindig is kivételesen erős volt az országban – még akkor is, amikor a királyi cím és hatalom idegen dinasztia, például a Habsburgok kezébe került. E hagyomány rendkívüli ereje jól megfigyelhető a Habsburgok ellen vívott 1848–1849-es magyar forradalom és szabadságharc idején is. A magyar országgyűlés 1849. áprilisában a Habsburgokat letaszította a trónról, de az államformát nem változtatta meg, és a nemzet vezetőjét, Kossuth Lajost „köztársasági elnök” helyett „kormányzóelnök”-nek választotta. Ennek érthető okai voltak. Bár a magyar nemesi politikai osztály felfogását ekkoriban és még sokáig a római hagyomá-

³ <https://www.icisleri.gov.tr/kurumlar/icisleri.gov.tr/IcSite/illeridaresi/Mevzuat/Kanunlar/Anayasa.pdf> (2024. február 3.).

nyokból táplálkozó republikanizmus határozta meg, a szokásjogon alapuló és a nemzet és királya közös alkotásának tartott ősi alkotmány megőrzése épp olyan fontos volt számára, és azt csak a nemzet és fejedelme együttműködésében tudta elképzelni.⁴

A forradalom és szabadságharc bukása után a Habsburgok visszaülhettek átmenetileg elvesztett trónjukra, így – elsősorban az 1867-es osztrák–magyar kiegyezésnek köszönhetően – a magyar állam az első világháború végéig királyság/monarchia maradt. Az Osztrák–Magyar Monarchia (1867–1918) idején az ország politikai rendszere részben korlátozott, részben fejlett parlamentáris demokrácia volt. A köztársaság eszméjét azonban csak egy jelentéktelen politikai párt képviselte, amelyet mindössze egyéves működés után hivatalosan fel is oszlattak.

Az első világháború utolsó hónapjaiban Magyarország (Törökországhoz hasonlóan) történelmének legnehezebb időszakát élte át. A szövetséges hatalmak által támogatott szomszédos országok és nemzetek elkezdték felosztani és elfoglalni a történelmi magyar területeket. Ezzel egyidejűleg a megmaradt területeken óriási méreteket öltött a társadalmi elégedetlenség. Ezt kihasználva a Károlyi Mihály vezette ellenzék 1918 októberében Magyar Nemzeti Tanácsot alakított, és az Ausztriában 1918. november 12-én kikiáltott köztársaság példáját követve 1918. november 16-án „népköztársaság”-ra változtatta Magyarország államformáját. De sem Károlyi kormánya, sem az őt követő baloldali pártok nem tudtak megbirkózni a rendkívüli nehézségekkel. Végül az Oroszországból hazatérő kommunista vezetők kierőszakolták a baloldali pártok összefogását, és 1919. március 21-én kikiáltották a Magyar Tanácsköztársaságot. 133 napon át korábban soha nem látott terror és diktatúra tombolt az országban. Augusztusban a bolsevik kormány összeomlott, de a hatalmi válság és az alkotmányos vákuum még hónapokig tartott. Ennek jeleként ebben az időben az államot és formáját hol népköztársaságnak, hol pedig köztársaságnak nevezték.

Az akkori magyar közvélemény Magyarország felosztását (az ország a trianoni békeszerződés értelmében elveszítette területének kétharmadát) teljes egészében a kommunista forradalomnak és a vezetői által létrehozott, terroron alapuló köztársaságnak tulajdonította. Bár a kommunistákat leváltó új magyar kormány 1920. március 18-i rendelete szerint 1918. november 16-án megszünt a királyság, a népköztársaság kikiáltása sem az évezredes államformát, sem a királyi intézményt és hatalmat nem változtatta meg. Ennek következtében a királyság továbbra is fennmaradt Magyarországon. A Habsburg-dinasztiát azonban az antant és a vele szövetséges szomszédos országok nyomására nem lehetett visszahozni, ezért a magyar országgyűlés 1920. március 1-jén Horthy Miklós admirálist választotta kormányzónak. Így a két világháború között

⁴ Ehhez ld. Ferenc Hörcher, *Law and Literature and the Christian-Humanist Educational Ideal in Hungary*. *Acta Juridica Hungarica* 53 (2012/1) 23–32 (főleg 25, 27–29).

Magyarország király nélküli királyságként folytatta életét. Ezért ebben az időszakban nagymértékben megerősödött a Szent Korona eszméje, amely szorosan kötődött az ezeréves magyar királysághoz, és a magyar nemzet egységét, oszthatatlanságát és a háború után elvesztett területek összetartozását szimbolizálta.

Magyarország a második világháborúból ismét vesztesen került ki. Ebből okulva az új politikai erők úgy döntöttek, hogy végleg búcsút mondanak a régi állam- és társadalmi formáknak, és 1946. február 1-jén létrehozták a jelzők (népi, szovjet, tanács- stb.) nélküli Magyar Köztársaságot. A Magyarországot megszálló bolsevik Szovjetunió nyomására azonban fokozatosan totalitárius szocialista rendszert hoztak létre az országban, aminek egyik lépéseként 1949. augusztus 18-án elfogadták az új kommunista alkotmányt, és kikiáltották a Magyar Népköztársaságot.

A szovjetek által vezetett kommunista világ összeomlását követően, 1989. október 23-án Magyarország a népköztársaságtól búcsút véve ismét kikiáltotta a (jelző nélküli) köztársaságot. A 2011-ben elfogadott új alkotmányban is ez az államforma szerepel.

Mégis világosan látnunk kell, hogy a mai Magyarország – bár demokratikus jogállam és a nemzetközi viszonyok függvényében önrendelkezésre képes, független ország – nem annyira elkötelezett a köztársasági elv mellett, mint Törökország. Nem nehéz rámutatni ennek a különbségnek az okaira: míg Törökország számára a köztársaság fogalma és rendszere újjászületést, modernizációt és fejlődést, egyszóval bel- és külpolitikai sikerek sorát jelentette, addig a magyarok jelentős részének szemében a köztársaság olyan katasztrófákkal kapcsolódott össze, mint Nagy-Magyarország szétesése, a nemzet széthullása, a nemzeti érzések elfojtása és a bolsevik terror. Ebből a szempontból az elmúlt harminchárom év eseményei sem úgy alakultak, hogy alkalmasak lettek volna a lakosság köztársasági érzelmeinek elmélyítésére. A magyarok köztársasághoz való ellentmondásos viszonyát jól jelzi, hogy a 2011 tavaszán elfogadott és 2012. január 1-jén hatályba lépett új magyar alkotmány az ország hivatalos nevét Magyar Köztársaságról Magyarországra változtatta, és a Szent Koronát az állam hivatalos címerébe helyezte. Ugyanakkor az ország államformája jobb híján a köztársaság maradt. Az új alkotmányt megalkotó és elfogadtató kormánypárt már korábban is világossá tette, hogy szerinte a köztársasági eszme vonzerője és legitimációs ereje Magyarországon gyenge, s akadályozza a történelmi kontinuitás helyreállítását. Ezt a véleményt Orbán Viktor, az ország mai miniszterelnöke így foglalta össze még 2006-ban: „Számunkra a köztársaság egy üres szó, ... az csak egy ruha, valójában a nemzet a test, azon a köztársaság a ruha, az emberek, azok a nemzetben élnek[,] a köztársaság legfeljebb a ház, amiben lakunk... A mi jövőnk a nemzetben van, nem a köztársaságban...”⁵

⁵ Orbán Viktor szavait idézi: Takács Péter, *A magyar állam átnevezéséről*. (MTA Law Working Papers, 2015/7.) Budapest, 2015, 27/66. jegyzet.

Remélem, hogy ez a rövid történelmi utazás valamennyire világossá tudta tenni, hogy miért viszonyulnak annyira másként a köztársasághoz a törökök és a magyarok. Miközben az utóbbiak többsége egyetért Atatürkkal abban, hogy „a szuverenitás feltétel nélkül a nemzeté”, az elmúlt évszázad tapasztalatai miatt (például, hogy a monarchista rendszerek kedvezőbb körülményeket biztosítottak a nyugodt fejlődéshez és gyarapodáshoz) a török államférfi köztársasággal kapcsolatos fő tételével („A török nemzet természetének és karakterének leginkább megfelelő államigazgatás a köztársasági államigazgatás”)⁶ már sokkal kevésbé tudnak azonosulni.

⁶ Atatürk e híres mondása a köztársaság ünnepe (október 29.) alkalmából szinte minden állami intézmény honlapján feltűnik.

